

IMELDA VEDRICKAITĖ

Diogeno gestas Jurgio Savickio dienoraštyje ir kelionių apybraižose

Anotacija: Straipsnis skirtas iki šiol mažai ar visai netirtiems Jurgio Savickio dienoraščiui *Žemė dega* ir kelionių apybraižoms. Šių tekstų keliaujančio subjekto būsenos ir vertybinės orientacijos susijusios su gyvybės kultu ir „natūralumo“ dominante; jo santykis su pasauliu plėtojasi kaip kiniko santykis su pasaulį modeliuojančiomis valdžios galiomis bei pastarosios išraiškomis politinėje, tautinėje, manierų ir buities plotmėje. Autorius polemizavo su ženkliška, melaginga pasaulio prigimtimi. Keliaujančio subjekto laikysena kito nuo ženkliškojo pasaulio ironizavimo kelionių apybraižose iki jo idealizacijos dienoraštyje. Ši virsmą lėmė subjekto stebimas žmogaus ribotumas beribiamame pasaulyje ir mirties horizontas. Dienoraštyje lietuvių necivilizuotumo kritika peraugo į Lietuvos sakralizavimą, o šizofreniškos Vakarų pasaulio elgsenos liudijimai fokusavosi į humanizmo tvermės ateityje siekinį.

Raktažodžiai: dienoraštis, kelionių apybraiža, Jurgis Savickis, keliaujantis subjektas, kinizmas, ironija.

Prieigos ir tikslai

Jurgio Savickio kelionių apybraižos ir jų stilistinis konstrukcinis tęsinys *Žemė dega*, regis, yra vieni vertingiausių ir labiausiai grožinių parabeletristinio žanro tekstų lietuvių literatūroje. Taip vertinti šiuos tekstus paskatino Broniaus Vaškelių idėja gretinti Savickio dienoraštį su praeito šimtmečio 7–9-ajame dešimtmetyje išpopuliarėjusiais James'o Agee, Trumano Capote's, Normano Milerio, Tomo Wolfe'o „non-fiction“ romanais, kuriuose autoriai fiksavo realias savo gyvenimo patirtis, ir jį laikyti ne-fikcinio romano atveju lietuvių literatūroje¹.

1 Bronius Vaškėlis, *Žvilgsnis iš atokiau*, Vilnius: Versus Aureus, 2004, p. 432. Benediktas Babrauskas taip pat pastebėjo Savickio kelionių literatūros ir „grynosios beletristikos“ žanrų susiliejamą, žr. Benediktas Babrauskas, in: *Apie Jurgį Savickį: Atsiminimai, dokumentai, kritika*, parengė Janina Žekaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 117.

Netešime Janinos Žėkaitės užmegztos polemikos su šia interpretacija, tik pabrėšime Savickio žaidžiamą „fakto“ peraugimą į meno reiškinių. Tai realios patirties *instaliacija* išmonės stichijoje. Tokį „daiktų rodymą“ Savickio dienoraštyje pastebėjo ir Vytautas Kubilius, jį analizavęs Antrojo pasaulinio karo dienoraščių kontekste (André Gide, Simone de Beauvoir, Albert Camus, Zofia Nałkowska, Anne Frank). Tikrovės, o ne kūrybinės fantazijos pirmenybę jis aiškino rašytojo nebetikėjimu meno visagalybės mitu². Pati gyvenama „realybė“ Savickiui tapo artefaktu. Šia linkme Savickio kūrybos toliau niekas netyrinėjo, o jo kelionių apybraižos liko kritikos nepastebėtos³. Šiuose dokumentiniuose tekstuose tikimės apčiuopti atsakymą į klausimą, kaip Savickis mąstė/matė gyvenamą epochą, kokią žinią apie save ir savo patirtis, išryškėjusias kelionėse kitų tautų fone, norėjo išsaugoti.

Savickio grožinius tekstus literatūros tyrinėtojai vadina netgi postmodernios lietuvių literatūros pranašais – jie stebina šiuolaikiška mąstysena⁴. Pasitikėdami Balio Sruogos literatūriniu instinktu, galime tik patvirtinti jo pranašystę (tada dar ginčytą dėl skaitytojus gluminusios nepažįstamos formos), kad „Savickis ištisai XX-to amžiaus sūnus“⁵. Šiame straipsnyje išryškinsime Savickio kelionių apybraižų ir dienoraščio keliaujančių subjektą bei skelbiamą „gyvybės manifestą“ kaip kiniškojo (nuo žodžio *kinizmas*) gesto atvejį literatūroje. Mums parankias įgaliotojo ir keliaujančio subjekto sąvokas apibrėžė vizualumo semiotikas Felixas Thürlemannas:

Žemėlapių sakymo adresatas, skaitytojas, pasidalija į du skirtingų hierarchinių lygmenų subjektus. Pirmasis subjektas – jį pavadinkime sinoptiniu metasubjektu – ant paviršiaus perkelia įgaliotą subjektą, savotišką antrininką. Tas antrasis subjektas – pa-

-
- 2 Vytautas Kubilius, „*Žemė dega* – daugiasluoksnis kūrinys“, in: *Jurgis Savickis: Mokslinės konferencijos, skirtos 110-osioms gimimo metinėms paminėti, pranešimai*, sudarytoja Loreta Mačianskaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 33.
 - 3 Savickio kelionių knygos tik paminėtos keliuose straipsniuose; Janinos Žėkaitės monografijos *Jurgis Savickis* (Vilnius: Pradai, 1994) skyriai apie kelionių knygas kone ištisai reziuumuoja rašytojo gyvenimo aplinkybes ir atpasakoja fabulas. Apie dienoraščius dar žr. Rimantas Glinkis, *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, skyrius „Jurgis Savickis: pasaulis ir daržas“.
 - 4 Broniui Vaškeliui antrina Nijolė Keršytė daktaro disertacijoje „Intersubjektiniai santykiai literatūriniame diskurse“, Vilniaus universitetas, 2002.
 - 5 Balys Sruoga, „Savickio kūrybos bruožas (įspūdžių fragmentas)“, in: *Apie Jurgį Savickį*, p. 215.

vadinkime jį keliaujančiu subjektu – ten pirmiausia atsistoja laisvai pasirinktame taške, vadinamame pradiniu (išeities) tašku. Paskui sinoptinis subjektas projektuoja antrąjį, atvykimo tašką, arba kelionės tikslą. Dabar žemėlapiu skaitymas kaip toks yra vektorias tarp tų dviejų taškų projekcija: šie du taškai vienaip ar kitaip *sujungiami ir taip įsivaizduojamas maršrutas, kurį teks įveikti antrajam – keliaujančiam – subjektui*.⁶

Kelionių apybraižų įgaliotajam subjektui Savickis suteikė kiniškos laikyosenos. Taip perskaityti Savickio santykį su jo gyvenama epocha paskatino Peterio Sloterdijko knygoje *Ciniškojo proto kritika* išplėtotą kinizmo-cinizmo opozicija, aiškinanti perdėtą modernųjų visuomenių saugumo siekį, virtusį savizudiškomis būsėmis, kurios sustiprėja prieš įsiplieskiant karams⁷. Tarp visuomenės deklaruotų savisaugos tikslų ir veiksmo atsiradusių liguistą neatitikimą Sloterdijkas vadina šizofrenišku – kaip tik šią Vakarų kultūros būseną daugiau ar mažiau sąmoningai fiksuoja ir Savickis. Su avangardistų vitalizmu ir tuomet lietuvių skaitytojui dar egzotišku „vakarietišku“ jis įtvirtino lietuvių literatūroje kiniko ironiją ir autoironiją, suformavo susidvejinusių visuomeninių normų stebėjimo prizmę – tai kiniko būdas reaguoti į pasaulį.

Savickis pabrėžė keliautojo atsiribojimą nuo stebimo pasaulio ir kartu tą stebimą objektą „rodė“ kaip tikrą įvykį, kurį ironija išlukštena iš dviprasmio ženkliskumo. Dokumentiniuose tekstuose, kaip ir novelėse, mezgasi ženklų sutartinumo ir nuo jo nepriklausančios „realybės“ dramatismas⁸. Kelionių apybraižos ir dienoraštis fiksuoja prieškario ir karo įtampas. Jo ironija atplėšia ženkliškojo pasaulio melagingumo luobą, dengiantį galios aistrą. Savickis derino iškalbingas scenas: papročių, elgesio, viešų politinių gestų ir gestikuliacijos, išvaizdos ir viešai (kavinėse, restoranuose) valgomo maisto, muziejinio meno „vartojimo apeigas“;

6 Felixo Thürlemanno pranešimas „Paukščių akimis. Sakymo struktūra tam tikros rūšies geografiniuose žemėlapiuose“ konferencijoje „Greimo ieškojimas“ (Vilniaus universitetas, 2007 11 09–10), cituojama iš patikėto rankraščio.

7 Kaip rutuliojosi Europos diplomatijos „nematoma“ istorija, politinio teatro užkulisiai, kaip konstruotas „politinio pasaulio pabaigos mechanizmas“, nagrinėja Henry Kissingeris knygoje *Diplomatija* (Vilnius: Pradai, 2003). Savickio dienoraštyje ne kartą aptariama lietuvių diplomatijos veikla šių užkulisių fone atrodo niekinė, marionetiška. Savickio kaltinimai už pasaulio likimą atsakingų diplomatų adresu įtikinamai atskleidžia tuometinės Lietuvos diplomatijos galių iliuziškumą, faktinį „teatrališkumą“, tik vaidinamą politinę įtaką.

8 Keršytė Savickio novelių interpretaciją fokusuoja ties šia ženkliskumo ir gėdos dėl ženklų sąlyginumo, neadekvatumo tema, plačiau žr. Nijolė Keršytė, *op. cit.*

kurios sukuria bendruomeniškumo jausmą ir socialinio statuso kaukę. Šią kaukę pasakotojas kilsteli, parodydamas, kaip galima manipuliuoti ženklų dėl naudos ir galios. Galios siekis skleidžia Savickio tekstuose pamėgtą ekonominę leksiką. Socialinio statuso kaukę pasakotojas panaudoja ir kaip priedangą stebėti visuomenės liguistumą ir „kūno bjaurastį“. Beje, rašydama apie Savickio noveles Dalia Striogaitė pastebėjo, kad jis „tiksliai fiksuoja bjaurastį kaip savo gyvenamojo meto dvasią“⁹. Ši negailestingą žvilgsnį laikytume kiniko gestualumo atitikmeniu. Savickis demonstruoja laisvę nuo mąstymo stereotipų ir mėgavimąsi gyvenimu, gyvybingumu, veiksmu, kelionėje patiriama kaita. Dokumentinėje prozoje jis vienu metu ir fotografuoja, ir alegorizuoja. Istorinių išbandymų ir pervartų akivaizdoje ieško verčių tvėrmės¹⁰. Į dabartį Savickio kinizmas apeliuoja itin aktualia kosmopolitizmo ir tautiškumo sampratų sandūra nepriklausomybę įtvirtinančioje jaunoje šalyje, lietuvių kultūrinio „brendimo“ vaizdais, stebinčio, bet nesusitapatinančio su pasaulio teatru ironija.

Keliaujantis diplomatas. Įgaliotasis keliaujantis subjektas

Savickis keliavo dėl profesijos, tačiau rašymas jam tapo savotišku pasitraukimu nuo jos, atsipalaidavimu nuo privalomo diplomatinio santūrumo. Savickio keliautojo situacija, pirmiausia jo kaip „svetimų“ didmiesčių gyventojų ir *keliautojo dėl profesijos* likimas, įsirašo į platesnį kontekstą. XX a. keliaujantys rašytojai dažnai dirbo ir rašė svetimuose didmiesčiuose. Iki tol nepatirtų greičių ir informacijos bei keliautojų cirkuliavimo amžius pakeitė pačią keliavimo prigimtį. Rašytojai ėmė keliauti, kad rašytų apie keliavimą. XIX a. technikos perversmas taip išplėtė keliavimo ir vaizdų multiplikavimo (fotografavimo=kolekcionavimo, vaizdo pasisavinimo) galimybes, kad keliavimas nebebuvo vien turtingųjų pramoga ar funduojamos mokslo vyrų herojiškos ekspedicijos. Savickis dienoraščiuose mini Kopenhagoje įgytą antikvarinę Hanso Christiano Anderseno knygą *Kelionės Ispanijon*, kurioje jį sužavėjo galimybė pasijusti modernesniems

9 Dalia Striogaitė, *Avangardizmo kūryje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 103.

10 Jurgis Savickis, *Raštai*, parengė Janina Žėkaitė, t. 4, Vilnius: Vaga, 1995, p. 10. Toliau cituojant iš šio ar 3-ojo tomo (Vilnius: Vaga, 1995) skliaustuose nurodomas tik tomas ir puslapis.

(greitesniems) už moderniuosius Anderseno amžininkus ir kartu su pasakininku pasiekti Europos (pasaulio) kraštą:

Ką gi mūsų Andersenai gali papasakoti apie Ispaniją mums, tiek moderniškiems žmonėms? Pirmiausia Andersenai pasakininkas nesislepia visai, kad ir jis pats esąs modernizmo pašautas žmogus. Iškeliaudamas jis buvo visų apšauktas, kam atsisakęs poezijos ir nekeliaujęs diližanais kaip visi, bet imasi kažkokio modernaus... traukinio. [...] Šitokiu moderniu būdu Andersenai yra nukeliaavęs gan greit visą Europą ir atsidūręs pasaulio pakraštyje. Prie Ispanijos sienos. Kur nebuvo jau jokių traukinių ir kur baigėsi tęsiamoji geležinkelio linija. (4, 480)

Greitį, keliavimą, susižavėjimą automobiliu ir vaikystės aukštinimą, pačią gyvybę Savickis mąstė kaip aprėpiančius pasaulį. O pasaulio riba europietiško kritikai Savickiui – Albanija.

Helen Carr teigia, kad 1880–1940 m. anglų kelionių literatūra yra tiesiogiai susijusi su pasaulio globalizavimu ir imperializmu, joje radosi abejonių modernioji Vakarų civilizacijos pažanga, susvyravo tikėjimas moraliniu ir intelektualiniu baltųjų rasės pranašumu, kilo įtarimas dėl *savo* ir *kito* tapatybės stabilumo (psichoanalizės atsiradimas), apskritai dėl civilizuoto pasaulio racionalumo. Ši literatūra prakalbo apie keliaujančio rašytojo patirtą kultūrinių kontrastų šoką. Žmogaus studijų veiksmas tapo visuotinas – antropologijos aistra persiėmę rašytojai ėmė keliauti, kad galėtų fiksuoti savo patirtis. XX a. kelionių literatūra Carr subendravardiklino kaip *keliaujančių rašytojų* kūrybą. Pasak jos, Ernestas Hemingway'us, Ezra Poundas, Jeanas Rhysas, Jamesas Joyce'as įgijo tai, ką Fordas praminė „įgūdžiu keistis“ („the habit of flux“). Jiems rūpėjo egzilio šokas ir kultūriniai kontrastai: „Visuotinai pripažinta, kad modernizmas visų pirma kilo kaip miestų ir sostinių reiškinys, tačiau svarbu, kad daugelis to laikotarpio rašytojų ir menininkų dirbo kažkieno ‚kito‘ sostinėse.“¹¹

Kultūrinė ir profesinė tapatybė kitų tautų bei didmiesčių fone domino ir Savickį. Diplomatinį darbą jis pasirinko kaip kompromisą dėl pragyvenimo (tuomet jis išties turėjo „platų gestą“, už kurį net susilaukė drausminančios nuobaudos), tačiau drauge savo kūrybiniam talentui atvėrė platų kelionių horizontą,

11 Helen Carr, “Modernism and Travel (1880–1940)”, in: *The Cambridge Companion to Travel Writing*, ed. by Peter Hulme and Tim Yuongs, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, p. 73–74.

politinius Europos prieškario užkuliusius, pasaulio likimą lėmusius mechanizmus bei „kitokį“ patį save. Jo, keliautojo, būseną galima apibrėžti taip, kaip apie naujojo egzotizmo, kitokumo ieškančią keliautoją rašytoją Victorą Segaleną rašė Jamesas Cliffordas: „Jo paties kelionėse praleistas gyvenimas buvo neužbaigtas ,aš‘ tarp kitų ieškojimas.“¹²

Taip atsiskiria minėta sinoptinio metasubjekto (šiuo atveju, pasakojančio diplomato) ir *keliaujančio subjekto* (šiuo atveju, dendžio-kiniko) projekcijos. Savickis tekste „elgiasi“ priešingai nei jam diktuotų profesionalaus tarpininko, diplomato pareigos. Jis ne transliuoja valdovo valią, kad nesukeltų klausytojo priešiško (šios laikysenos pėdsakus dar pastebime ankstyviausiose mus pasiekusiose Savickio kelionių apybraižose *Kelionė per Lietuvą*, 1919), o priešingai – demonstruoja auditoriją žeidžiančią asmeninę mąstymo laisvę. Pavyzdžiui, istoriją formuojančias asmenybes ir Lietuvos diplomatus Savickis priskiria laikinumo stichijai. Dienoraštyje tą itin pabrėžia šiuos epizodus kontrastingai keičiančios idilės, kuriose vyrauja puoselėjamo sodo kaip amžinybės, dvasinės darnos, žemės, pirmapradiškumo idėjos kontempliavimas. Čia išsiskleidžia nepatikus diplomato analitinės galios, dekonstruojančios apgaulingą ženkliskumo paviršių. Jis nesidrovi vertinti modernios ciniškos epochos melagingumą, visuomenės valdantį žodžio ir veiksmo neatitikimą („vieni banaliukai ir tuštumėliai“, 4, 19).

Aistra skonėtis gyvenimu, mėgautis jam suteikiamu stiliumi ir tuo būdu įprasminti pasirinktą išskirtinę socialinę žymę, netgi ją pasigaminti iš pasaulio absurdą ir melagingumą stebinančio pozicijos – visa tai grindžia Savickio keliaujančio subjekto „regą“. Šis vaidmuo, kad ir valingai tušuojamas kelionių apybraižose keliautojo kaukėmis, vis dėlto panašus į diplomato profesinį „atsitraukimą“ ir kosmopolito laikyseną (šiam kontekste pravartu pabrėžti žodžio „kosmopolitizmas“ kilmę: „visata“+„miestas“). Juk diplomatui itin būdinga daugiakalbystės, tarpininkavimo, pavadinkime, „kultūrinio vertimo“, būseną. Ji išties primena rašytojo siekį „tikrovę“ transformuoti žodžiu. Taip atsiskyrę sinoptinis ir keliaujantis subjektai suartėja; diplomato ir kiniškojo *dendi* laikysenas suvienija aristokratiškas atsiribojimas. Stebėti meluojančio gyvenimo paviršiaus žaismę ir, ją praskleidus, taikyti į paslėptus reiškinių mechanizmus – rašančio diplomato elgsena.

12 James Clifford, *Kultūros problema: XX amžiaus etnografija, literatūra ir menas*, vertė Vitalijus Šarkovas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 230.

Skaityti pasaulį kaip tekstą ir jį interpretuoti nepasiduodant apgaulingam ženkle melagingumui, kylančiam iš jo sutartinės, sąlyginės prigimties, – šis subjektyvumo triumfas kelionių apybraižose ir dienoraštyje susisieja reikšminiais ryšiais su tarpvalstybiniu–politiniu, tarpkultūriniu ir tarptautiniu kontekstais. Taip įkontekstintos *dendi* patirtys ne tik fiksavo greitai prasprūstančios subjektyviai sugaunamos akimirkos vertę. Jos turėjo įgyti ir universalesnį, gyvenamo laiko stilių išreiškiančio pasakojimo statusą (laiške Liudui Girai Savickis apie *Keliones* rašė, kad daug dirbęs su rankraščiu, nenorėtų jo „žurnalinti“). Tačiau nedera užmiršti, kad pats autorius šiuos fiksažus laikė „menkaverčiu“ užsiėmimu. Jie yra ženkliški, o tai savaime autoriui reiškė, kad melagingi ir laikini. *Atostogose* (1928) tėviškėn vyksta „chemiškos daiktų dažyklos“ darbuotojas rašyti mėgina ant balto rankogalio ir neapmokėtos skalbinių sąskaitos. Tuo būdu „raštvėdys, keliauninkas, grovas“ demonstruoja ne tik falsifikuojamą daiktų išorę (jis užsiima dažymu – klastoja pirminę daiktų spalvą), bet ir paslėptą skandalingumo situaciją (neapmokėta sąskaita). *Atostogose* kaip niekur kitur jis skalbė lietuvių kultūros slėptas nematomas ir nemąstomas ydas, palikdamas kitiems (skaitytojui?) apmokėti „dažytojo skalbinių sąskaitą“. Pasakotojas čia primena deheroizuotą, sakytumė, nušventintą šventąjį Jurgį: Lietuvos–Vokietijos pasienyje „Lietuvos vytis atsisukusi kerta kiek įmanydama iškeltu kardu Lietuvos linkui.“ (3, 60)

„Observuotojo“ kinizmas. Pažvelgti į nuogą valdovą

Dienoraštyje *Žemė dega* Savickis piešė saloninio pokalbio eskizą, kuriame parodė atotrūkį tarp valdžios ir jos vartojamos retorikos:

- Visai neišauklėtas vaikas atsiduodąs ūkininku [apie grafą Ciano, Italijos užsienio reikalų ministrą – IV]. Visa jo galvosena tokia pigi ir bravūriška.
- Aš taip ir maniau.
- O dar tokie žmonės privalo valdyti pasaulį ir tvarkyti tautas! – Juokiamės visi. (4, 22)

Valdžią šioje scenelėje nuvainikavo tie, kas išmano aukštojo stiliaus normą ar ją kuria. Gero skonio normomis besivadovaujanti žinovų bendrija yra kritiška pasaulio teatro auditorija; jos išpažįstamos normos – ne išmoktos, ne auklėjimu

įskiepytos, o paveldėtos. Ženklo sąlyginumas, pagal šią auditoriją, turi paklusti genetiškai tinkantiems, paveldėjusiems išlavintą skonį. Nors Savickis ironizuoja skonio žinovų draugiją, nustatančią ženkliškumo vertes ir galios valdyti ribas, pats neretai pretenduoja į jos narius. Jis užima pasaulį vertinančio *dendi* pozą, primenančią aristokrato laikyseną („Jurgis kalbėdavo kaip tikras ūkininkas su visais nelietuviškais žodžiais. Gal tuo net pavaidindavo savo demokratiškumą.“¹³).

Įdomu, kad literatūrologų požiūriu į Savickio pasakojimo referentiškumą, „realybės“ kaip teatro, cirko suvokimą ištakose randame akcentuojamą autoriaus nesusitapatinimą su stebimu gyvenimo vyksmu. Petras Juodelis, susižavėjęs Savickio *Ties aukštu sostu* (1929), recenzijoje kandžiai pašiepė „P. Savickio“ aristokratiškumą, knygos trūkumą siejo su autoriaus žvelgimu į „realybę“ pro „europėjiškus akinius“¹⁴. Lietuvos skaitytoją laikydamas kaimiečiu lietuviu, Juodelis piktinosi nuo vaizduojamos situacijos atsitolinusi Savickio stebėtoju. Šį „observuotoją“, pasitelkę Vinco Mykolaičio-Putino žodžius apie Savickio prozos veikėjus, galime apibūdinti kaip „kultūros ‚įgadintą‘ keistuolį“, miestietį, pasaulio-teatro dekoracijų fone stebintį „šokinamas marionetes“¹⁵. Tarpukario tautinio optimizmo, įprasto lietuvių heroizavimo persmelktas skaitytojas turėjo nusivilti ir Savickio keliaujančiu subjektu, kuris paveldėjo „observuotojo“ kiek cinišką balsą ir poziciją, nesutaikomą su propagandiniu lietuviybės idealizavimu. Apie XX a. pradžios lietuvių literatūros anachronizmą ir Savickio fenomeną Alfonsas Nyka-Niliūnas rašė:

Lietuviška sermėga, kitados herojiškai atsilaiikiusi prieš svetimuosius ir niekad savo tautos neišdavusi, nepadėta laiku į muziejų, nepriklausomo gyvenimo laikais dažnai mus saugojo ir nuo kultūros. Savickio kūryba kaip įtartinas dalykas neišvengiamai turėjo į ją atsimušti.¹⁶

„Atsimušė“ ji ir novelėmis, ir kelionių apybraižomis. *Atostogose* Savickis stebi lietuvių valstietį, „tikrą lietuvių“, anaip tol ne garbinančiomis akimis. Lietuvių

13 Iš buvusios Savickių tarnaitės Salomėjos Aleksienės prisiminimų, in: *Apie Jurgį Savickį*, p. 43.

14 Petras Juodelis, „J. Savickis. *Ties aukštu sostu*“, in: *Apie Jurgį Savickį*, p. 222–223.

15 Vincas Mykolaitis-Putinas, „Jurgis Savickis. *Ties aukštu sostu*“, in: *Apie Jurgį Savickį*, p. 218.

16 Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Raudoni batukai, arba Jurgis Savickis“, in: *Apie Jurgį Savickį*, p. 295.

ūkininko portretą pateikia tarsi amžių sandūros socializuojančios dailės scenelę, tačiau jaunosios Lietuvos valstybingumo pamatą – žemdirbį – vakarietiško miesto fone pakeičia. Realistinis išvaizdos eskizas perauga į ekspresionistinę proporcijas išdidinančią vaizdą. Miestiečio akimis apsileidusio kaimiečio figūra virsta valdovo paminklu:

Klaipėdiečiai žiūri į šį pilką fenomeną, dabar valdantį jų kraštą, – Lietuvos ūkininką, – ir negali atsistebėti. Pilkasis ūkininkas, stovėdamas ant priplaukos briaunos, aukštai, atrodo iš tolo didelis ir taip pat žvalgo vadinamuosius „žmones“, kurie savo miesto papratimais, be abejo, atrodo jam be galo juokingi. Jis auga, jis didėja. Pagaliau jis išauga aukščiau už nuverstą „Vaterlando“ didžiąją statulą, aukščiau už Klaipeđos šiaip jau nedidelius namelius. Užklodamas patį dangaus horizontą. Tas didelis Lietuvos ūkininkas, laikas vienoje rankoje kolosališką botagą ir tarbą su „leguminu“, taip reikalingu sielai ir kūnui pastiprinti. (3, 67–68)

Ši metamorfozė tarnauja kaip preliudija vizito scenai pas „vietos gubernatorių, saugojantį Lietuvos Respublikos suverenumą“. Lietuviškumas ne mažiau pompastiškai reiškiasi ir neskoningame Lietuvos pareigūno salone – stebėtojas jį palygina su Victoru Hugo sukurto vyskupo, „kuris neatsisakydavo priimti pirmą užklydusį vagabondą“, menėmis. Keliautojas prisidengia raštvedžio kauke, save pabrėžtinai nuvertina, paverčia kone asocialiu „vagabondu“, „nieku“: „Aš pasakiau, ko keliavęs, kas esąs ir kur vykstąs. Visus šiuos tris momentus gali atstoti žodžiai: niekur, niekas. Tas patenkina gubernatorių.“ (3, 69) Kokiu tikslu socialinis „niekas“ vyksta pas aukšto rango valdininką, jei tik siekia jį patikinti, kad iš „hierarchijos viršūnių“ nieko nesitiki ir pats niekuo negresia? Ar šis kritiškas estetizuojantis žvilgsnis, kurį „vagabondas“ meta į saloną, jau savaime netapo grėsmingu pasikėsiniu nuplėšti biurokrato kaukę? Jaunos respublikos valdininko saloną nuolankusis estetas apibūdina kaip neoriginalų „kažkokio atsitiktinumo, sukombinavimo ir pokarinių požymių“ mišinį. Tarp gausių kabineto tautinių-kičinių detalių, atstojančių tokio rango pareigūnų kabinetams įprastus sidabro ar dramblio kaulo dirbinius, kibus žvilgsnis pastebėjo lietuvių vėliavą su vytimi, „ikišusia ir paslėpusia savo ašmeninį kalaviją į šilko raukšles, net jo nebematyti“.

Lietuvio-valdovo susipaminklinimas Savickio kelionių apybraižose ir dieno-raštyje yra vienas iš daugelio valdžios galios ženklų ir vienas iš daugelio Savickio minimų paminklų valdovui apskritai, dažniausiai autoriaus siejamų su agresija

(pavyzdžiui, fašistų paminklas Leipcige, Savickio pavadintas „kaizeriška kūryba“, 3, 377). Nors Savickis kritikuoja estetinę reiškinių pusę, bet per imperinių valdžių „apdarus“ (paminklus, Lietuvos ir Latvijos jaunų respublikų aptrupėjusius valstybinius herbus) savo pavojingą žvilgsnį nutaiko į „nuogą valdovą“, kurio esimas išryškėja peržengiant šalies sieną:

Sienas saugo demonai tradicinių diplomatų pavidalo. Kitaip nebūtų tarptautinio prademens. [...] Mūsų pusėje varinis milžiniškas medalis ant per daug išmozoto kalkėmis postamento. Vytis per tolumą nebeaiški. Latvių paskubomis sukombinuoto valstybės herbo, prispalvinto, jau nugriuvo šonas, kad jo ir levo sparnai. (3, 34)

Prisiminkime garsųjį Diogeno anekdotą–frazę „Neužstok man saulės!“ (taip filosofas padėkojo Aleksandrui Makedoniečiui už siūlymą patenkinti skurstančio išminčiaus norus). Savickis dokumentiniuose tekstuose demonstruoja tokią pat nuoseklią kiniko poziciją – filosofo nepriklausomybę nuo politiko, ironizuoja garbėtrošką ir ambicijas, atsisako stoti valdovo pusėn¹⁷. Laisvė jam yra aukščiausia vertybė. Jis stebi ir koliažo principu fiksuoja tarpukario ciniškai dangstomą atotrūkį tarp deklaruojamų vertybių ir poelgių tiek privačiuose piliečių, tiek valstybių gyvenimuose, netgi tarpvalstybiniuose ryšiuose. To meto svarbiausių politikų įtaką Savickis dienoraštyje laiko tik mados dalyku: amerikiečiams laipinantis į Prancūzijos pakrantę, „Hitleris išėjo iš mados“; Mussolinis būtų išlikęs istorijoje, jei būtų užsiėmęs ne ideologija, o Italijos ūkiu; prancūzų, amerikiečių ir anglų tarpusavio antipatija kinta priklausomai nuo fronto linijos – Rusijos, „barbarų“, fronto artėjimo. Galbūt Savickis nebyliai teigia, kad visi žmogaus kuriami ženklai, net ir tie, krauju apmokėti, yra netvarūs; belieka laukti aukštesnės valios įsikišimo ir susitaikyti su dviem prasilenkiančiomis jėgom – „mažojo žmogaus“ išverme ir nuo jo nepriklausančiu istorijos srautu. Šią prielaidą sustiprina Savickio skaityta ir dienoraščiuose minėta Guy de Maupassant'o novelė „Du draugai“, kalbanti apie tragiškai pasibaigusį mažojo žmogaus maištą prieš istorijos prievartą¹⁸. Sloterdijkas, nagrinėdamas kapitalistinių visuomenių psichopo-

17 Aliuzijos į aukščiausią valdžios instanciją – dieviškumą – taip pat dažniausiai negatyvios. Dievas pasirodo kaip nevykęs pasaulio kūrėjas. Ši potėmė gimininga anachronistinio aristokratiškumo potėmei *Atostogose*.

18 Nuvainikuotos simbolinės figūros – Antano Smetonos – likimą ir diplomatų melą Savickis stebi Paryžiuje. Ši dienoraščių fragmentą analizavo Bronius Vaškėlis (*op. cit.*), todėl prie jo,

litines nuotaikas, iškėlė du galimus elgesio tipus: „Integracija arba šizofrenija. Rinktis gyvenimą arba dalyvauti savižudžių puotoje.“¹⁹

Savickio prisipažinimas „mes, maži žmonės, politikos nedarome“ jo keliaujančią subjektą apibūdina kaip gyvenimą teigiantį ir išlikti pasiryžusį. Europos „savižudžių puota“ ataidi dienoraščio epizoduose apie vienišos Suomijos pasipriešinimą Rusijos invazijai ir Europos valstybių veidmainiškumą, jų melagingus pažadus padėti Suomijai. Savickio ironija Europos galingųjų tautų adresu kilo iš „mažos“ tautos atstovo mintijimo, tarsi artėjančios Lietuvos okupacijos nuojauta. Rašytojas dienoraštyje fiksavo politines pranašystes, ne kartą svarstė Europos susivienijimo idėją ir jai būtiną savivaldos principą kaip „mažųjų“ tautų gintį. Jis pasaulio išlikimo šansą siejo su moralios politikos svajone²⁰.

Savickio „maskė“ patirties literatūroje

Savickio kelionių apybraižos stipriai stilizuotos – tokį dokumentiškumą naikinantį braižą dienoraštinio tipo tekstams paprastai pasirenka „besislapstantys“ autoriai (skolinuosi šį žodį iš Keršytės²¹). Tai naujas XX a. keliaujančių rašytojų rašymo būdas, giminingas romantizmo išmonei. Galime tarti, kad Hoffmano Katinas Murklys²², braižęs savo biografiją nagu ant senų rankraščių, pradeda XX a. keliaujančių kaukėtų pasakotojų plejadą. Šis neįmantrus prozos triukas įtvirtina autoriaus ir skaitytojo nebylią sutartį, kad „tikima“ vaizduojama realybe.

kad ir parankaus dėstomai minčiai, negrįšime. Tik pastebėsime, kad jame perpasakotas Anderseno dienoraštis, kuriame pasikartoja ta pati atvirkštinės galios opozicija *valdovas* – „*mažas*“ *žmogus*: karalius tyliai įslenka į krinkančios psichikos Anderseno kambarėlį ir kukliai prisėda, kad palauktų, kol atsibus rašytojas.

19 Peter Sloterdijk, *Ciniškojo proto kritika*, Vilnius: Alma litera, 1999, p. 159.

20 Vytautas Kavolis *Epochų signatūrose* savickiškai retoriškai klausė: „Bet nejaugi mažųjų tautų politinis nesvarumas visą jų egzistenciją paverčia periferiška? Nejaug jų istorija negali būti taip svarbi tarp žmogiškosios padėties sprendimo būdų kaip ir bet kuri kita?“; in: Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius, Vaga, 1994, p. 287.

21 Nijolė Keršytė, „Besislepiančias autorius Jurgio Savickio apsakyme „Prabangos““, *Naujasis židinys-Aidai*, 2006, Nr. 1–2, p. 49–56.

22 Ernst Theodor Amadeus Hoffman, *Katino Murklio pažiūros į gyvenimą ir kapelmeisterio Johaneso Kreislerio biografijos fragmentai atsitiktinai išlikusiuose makulatūros lapuose*, Vilnius: Vaga, 1964.

Autoriaus kelionių faktinės patirtys pridengiamos pasakotojo kauke, nurodanti stebėjimo rakursą. Savickio apybraižose jis reiškiasi keliautojo, diplomato vaidmenimis ir žemdirbio, raštininko, dažytojo, valkatos kaukėmis kaip „gyvenimo rodymas“: Savickio kelionių apybraižų rašymo laikas apytikriai sutampa su Antano Vienuolio ir Antano Vaičiulaičio kelionėmis. Vienuolis suteikė savo įgaliotajam subjektui misionieriaus ir „puolusio“ riterio vaidmenį, o Vaičiulaitis piligriminėse–edukacinėse kelionėse po Italiją kūrė keliautojo vizionieriaus tipą. Savickio įgaliotąjį subjektą, autoriaus kaukę, apibrėžti sunkiau. Jo dokumentiniuose tekstuose kaunasi gyvybę teigiantys ir pasaulio melagingumą (slepiamą mirtį, gėdą) fiksuojantys pradai. Artimiausia šiam žudančiam gyvybingumui – viduramžių riterio laikysena, šventojo Jurgio emblema.

Kubilius Savickio dienoraštyje išvelgė pasakotojo–ūkininko kaukę, dengiančią skeptiško ironiko kaukę, „kad atsispirtų istorijos vyksmo metafiziniam siaubui“²³. Abejotume Kubiliaus pesimistiniu įsitikinimu, kad Savickiui ironija išliko pirmine būseną. Pasak literatūrologo, ši ūkininko ironiko kaukė paslėpė ankstesniąją lengvabūdžio diplomato–stebėtojo kaukę ir pavertė ją kalbančia. Tačiau, dienoraštį lyginant su kelionių apybraižomis, akivaizdu, kad kalbamų verčių dienoraštyje Savickis neuronizavo. Šią būseną galėtume apibūdinti paties rašytojo žodžiais, dienoraščiuose apibrėžusiais vokiečių generolo von der Goltzo atsiminimus: „Tai jau nebe memuarai, bet kažkokie gyvenimiški atsidūsėjimai.“ (4, 479)

Kaukės po kauke būvis dienoraščio sakytojui netinka. Tapatybės virsmą Savickis bandė vaizduoti kaip sugrįžimą į išėjimo padėtį: dienoraščių pirmąjį skirsnį pavadino „Ūkininkas, ilgai viešėjęs mieste“. Ankstesnis ironiko skepsis virto liudininko kartėliu. Tai, kas Savickio kelionių apybraižose buvo sąlygiška, priklausoma nuo ženkliškumo, išoriška stebinčiam subjektui, dienoraštyje virto „vidiniu balsu“, tapatumo pojūčiu. Juk Savickio liudininkas transliuoja „kažkam į ateitį“ informacijas iš „mūsų ,mažosios scenos““ (4, 535). Tai tikėjimo, o ne skepsio išraiška, susitapatinimo, o ne atsiribojimo pozicija. Karo tėkmę analizuojantis eksdiplomatas savo dienoraštį vadina laiškais. Beveik tuo pačiu metu apie tokio laiško siuntimą į ateitį rašė nacionalsocialistinę terorą ir kultūrinį regresą nagrinėję Maxas Horkheimeris ir Theodoras W. Adorno, kurie labai panašiai suvokė kreipinio į ateitį ir liudijimo reikšmę:

23 Vytautas Kubilius, *op. cit.*, p. 36.

Žinoma, įtartinas yra ne tikrovės kaip pragaro vaizdavimas, bet nuolatiniai reikalavimai išsiveržti iš jo. Jei į ką nors šiandien ir galima kreiptis, tai ne į vadinamąsias mases, ne į atskirą žmogų, kuris yra bejėgis, o veikiau į įsivaizduojamą liudytoją, kuriam ir paliekam po savęs visa tai, kad nedingtų nuo žemės veido kartu su mumis.²⁴

Savickis dienoraštyje liudija pasaulį, kauke pridengdamas ne ironiją ir skepsį, o meilę nevaidinančiam, neženkliškam žmogui. Paskutiniai dienoraščio įrašai – iš 1948 m. (mirė 1952). Tarsi Baroko žmogus, Savickis savo egzistencinę kelionę suvokė kaip šėtono ir Dievo žaidimo išdavą, širmą, už kurios slepiasi mirtis. Žlugus iliuzijoms, jam dar liko paties gyvenimo vyksmas ir gyvybės kaip maldos suvokimas. Čia pasakotojas nusiima bet kokią kaukę. Dienoraštį Savickis nutraukė visatą talpinančiu metaforos atomu: „Šito sąsiuvinio briauna šią minutę promenuoja Dievo karvutė... iš kur ji bus atslinkusi? Negi iš Lietuvos?“ (4, 536) Atrodo, kad Vytauto Kavolio žodžiai, apibendrinę XIX ir XX a. lietuvių autobiografijų prigimtį, tinka ir Savickio dienoraščiams: „Šie galutiniai susitikimai su istorija retai jų autoriams būva džiaugsmingi. Bet autobiografijos gale lietuvis nėra vienas, atskirtas nuo savo bendruomenės ir nuo pagrindinių istorinių jos gyvenimo procesų.“²⁵

Kinikas prieš pasaulio cinizmą

Reikšmingas yra Savickio kelionių apybraižų rašymo laikas (tarp dviejų pasaulinių karų²⁶) ir geografija. Autorių traukė tuomet klasikiniai turizmo centrai, diktavę Vakarų Europos „madas“ ir apskritai buvę Vakarų pasaulio civilizacinėmis atramomis: Prancūzija, Vokietija, Austrija, iš dalies Danija, Norvegija bei Suomija. Į jo susidomėjimo lauką pakliuvo tada dar tik antraplanės, „mažai civilizuotos“ ir jam kaip diplomatus „neprivalomos“ Albanija, Jugoslavija, Juodkalnija, Slovėnija, Čekija, Vengrija, Graikija. Pastarąją irgi priskiriame šiai grupei, mat Savickio keliautojas yra pabrėžtinai neturistiškas, nemuziejinis. Savickis

24 Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, *Apšvietos dialektika: Filosofiniai fragmentai*, iš vokiečių k. vertė Gediminas Mikėlaitis, Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 322.

25 Vytautas Kavolis, *op. cit.*, p. 522.

26 Karo ir pokario metu rašyti atsiminimai, kuriuos Savickis mini dienoraštyje, neišliko, plačiau apie tai žr. Janina Žėkaitė, *op. cit.*; Idem, „Pratarmė“; in: *Apie Jurgį Savickį*.

prisipažįsta, kad jam „koktu darosi turizmo“ (3, 295). Jis teigia gyvybės pradą, veiksmą, permainą, todėl muziejai atrodo tik kultūros kapinės susistemintais katalogais ir „nuo žiovulio mirštančiais gidais“. Daugiau dėmesio skiria judesiui ir pavasariškumui, pavyzdžiui, Vichy jam užvis svarbiau, kad „Kažkur pavasariškai subliauna asilas. Visą savo asilišką dūšią išliedamas šiuo riksmu“. (3, 246)

Venecijoje ir Osle literatūrinius „muziejinius“ objektus – Casanovos ir Ibseno vaiduoklius – Savickis įveda į ekspresionistinį miesto peizažą ar kavinės interjerą. Muziejus, kaip ir paminklus, kurie tarnauja valdžios hierarchijai įtvirtinti, Savickis netiesiogiai lygino su manipuliuojančios reklamos dviprasmybe. Įsikarščiavęs netgi ragino dailės kūrinius (prieš tai įspėjus lombardus) išdalyti žmonėms arba demonstruoti susibūrimo vietose – geležinkelio stotyse, mokyklose, kino teatrų fojė. Muziejaus kaip mirties, kapinių kaip ne mirties, o buvusios gyvybės, kalbinančios lankytoją archajiškomis kalbos formomis, ženkliškumui yra giminingos reklamos figūros (pastarųjų Savickio kelionių apybraižose apstu). Reklaminio ir antkapinio užrašo panašumas itin ryškus apybraižoje „Dar kartą kopose“. Lyg eilėraščius skaitydamas vokiečių gotiku užrašytus surimuotus raginimus laikytis švaros ir tvarkos, keliautojas susižavi kuršių antkapiais, krikštais, ir skaito įrašus:

Čia palaidoti įžymių pavardžių proseniai: Jakait, Piklap, Jakeit, Else Pippis, Pinkis, Gulbis, Peleikis, Sakuth. [...] Parašai sudėti sutrumpintu, buhalterišku būdu, kaip koks „kredit, debet“. Užuoat „geboren“ ar „gestorben“, padėta vien: „geb.“ Ir „gest.“ Maždaug taip, kaip dabar rašoma dėl laiko ekonomizacijos Rusijoje ar kitur. Pavyzdžiui: „nep“, „gostorg“. (3, 62)

Keliautojas stebi artimąją aplinką tarsi ištaturuotą pasaulį. Žmogaus susikurtas interjeras ir miesto gatvės jį apglėbia manipuliuojančių ženklų agresija (laikraščiais ištapetuotos modernėjančios, „amerikonėjančios“ Lietuvos trobos pajūryje). Keliautoją pagauna ir kopomis stumia kelionių gidas – vėjas, pripučiantis ausis istorijų apie Mikalojų Konstantiną Čiurlionį ir Friedrichą von Humboldtą. Šiose ženkliškumo properšose atsiveria klaidos, nesupratimo, nutylėjimo ir melo pradai (Savickio parabolė: aštuoniasdešimtmetė žemaitė, datvatka, balsuotų už komunistus, nes jie dalina Komuniją, 3, 74). Keliaudamas po Albaniją ir Slovėniją, nuolatos lygindamas su Lietuva, Savickis fiksavo tą pačią inovacijos ir patriarchalinės sąmonės sandūrą. Tačiau dienoraštyje rašytojas iš

dalies susitapatino su Lietuva kaip su absoliučia etine atrama. Išblėsusią ironiją dėl lietuvių necivilizuotumo pakeitė svajojama Lietuvos ateitis, anot autoriaus, „oro pilis“ – pats patvariausias statinys. „Ariogalą“ Pietų Prancūzijoje, Viduržemio jūros pakrantėje, rašytojas pavertė jam sakralia vieta (į pušį įkeltas smūtkeilis). Sodo kaip rojaus vaizdinys čia primena rusoistines iliuzijas pasitraukti nuo pasaulio beprotybės²⁷. Fiziškai dirbant žemę, modernistų Žemės mitas estetui virto veiksmu²⁸. Rašytojui eks-diplomatui sodininko darbas-apeigos tapo ne tik pragyvenimo šaltiniu, bet ir atsitolinusio stebėtojo priebėga, Diogeno statine, protesto prieš pasaulio cinizmą išraiška.

Vis dėlto Lietuvos svajonės projekcija kelionių apybraižose turėjo savo negatyvą: apie Lietuvą pasaulis nežinojo ir nemastė. Savickis ją minėjo kaip baltą dėmę politiniame pasaulio žemėlapyje ir kitataučių sąmonėje²⁹. Dienoraštyje Lietuva tapo nepageidaujamu mažmožiu tautų likimus sprendžiančiųjų žaidime. Savickis liudijo daugelio karo išvietintų žmonių likimus ir šiame fone prabėgomis stebėjo Lietuvos Vytį TSRS nusavintoje buvusioje Lietuvos ambasadoje Paryžiuje (minėjo Molotovo Paryžiuo atsivežtą sovietinės Lietuvos užsienio reikalų ministrą, „kolegą“ Justą Paleckį). Tokia laikysena nuosekliai atitiko literatūrinę atsitolinusio stebėtojo poziciją.

Savickio kelionės ir dienoraščiai – dviejų kelionės etapų sandūra. Apybraižose keliautojas ieškojo parankios socialinės kaukės ir numatė grįžimą į saugią (aprūpintą) išeities padėtį. Jis tikėjosi baigti kelionę ir patogiai įsitvirtinti naudingoje pastovioje kaukėje/būklėje/vietoje. O dienoraščiuose Savickis save stebėjo kaip diplomata be šalies, rašytoją be laisvės keliauti ir grįžti į tėvynę. Vieną dienoraščio fragmentų jis pavadino antiherojiškai – „Herjus be kelnių“ (pametęs diplomatinį „pasą su visomis jame priregistruotomis vizomis“, negalėjo sugrįžti į Lietuvą, fronto linijai pasistūmėjus už Kauno). Izoliuotas nuo diplomatinės veiklos ir jos vertybinės atramos, jis pats tapo ženklišku, fiktyviu,

27 Sūnaus Augustino Savicko memuaruose skaitome: „Jis ieškojo savo žalios tylos: Lietuvos. Toli nuo Lietuvos, svetimame krašte. Ieškojo tėvas tos žalios tylos ir Kaprio saloje, ir Afrikos oazėse, ir čia – svetingoje Prancūzijoje, tėviškai priglaudusioje ne vieną pakeleivį iš Lietuvos. Tėvas mylėjo Prancūziją kaip seserį, bet Lietuva jam visuomet buvo motina.“; Agustinas Savickas, *Žalia tyla*, Vilnius: Tyto Alba, 2002, p. 225.

28 Dalia Striogaitė, *op. cit.*, p. 93.

29 Dalį kelionių apybraižų Savickis adresavo ne lietuvių skaitytojui. *Kelionė per Lietuvą* (1919) parašyta daniškai – savotiška Lietuvos iniciacija į Skandinavijos šalių žinią (Danijos karalius Savickiui priminė šią knygą audiencijos metu).

marionetišku (romano *Šventoji Lietuva* rašymas kaip pragyvenimo šaltinis, ryšių su buvusiais Lietuvos diplomatais palaikymas kaip diplomatinės veiklos iliuzija). Jo kančios priežastis – gyvybinių galių išsekimas, gyvenimas, virtęs pragyvenimu (kaimynai ministeriu vadino žemdirbį). Kritinis objektas įsigavo į kritikuojantįjį, o pasaulio cinizmas – į kiniką. Diogeniškas pasaulio pilietis pats sau tapo dviprasmiškas, kritikuotinas, išsisėmęs. Išeitį iš nepakenčiamos būsenos Savickis matė savižudybėje (vieši pseudokinikų susideginimai kilo iš panašių paskatų?). Kritiško stebėtojo pozicija, neturinti atramos „realybėje“, jos nekeičianti, Savickiui atrodė nepakeliama.

Rasieja Vakarų-Rytų ašyje ir žvirblio „metodas“

Savickis demitologizavo Rusiją kaip europiečio protui nesuvokiamą reiškinių, ironizavo paslaptingos alogiškos rusų dvasios stichiją, priešinamą vakarietiškam racionalumui, Rusijos mesianizmą ir imperinį grobuoniškumą. Jos gaivalą Savickis pašiepė itin dinamiškame ir vienalyčiame *Atostogų* fragmente „Rasieja“. Pavadinimą pasirinko kaip žymėtą dėl modernistinio ženklas-reikšmė atotrūkio. Familiariu, pašiepiančiu skambesiu žaidžia autorius, pasisaugodamas „galingo žvėries lokio“ – jis esą tik kartoja pačių šalies gyventojų jai duotą vardą. Pasakojime kondensuojasi išoriškumo ženklai – rūbai, maistas, architektūra, Ermitažo dailės kūriniai. Keliautoją pasienyje apglobia naujosios Rusijos nevalyvumas, subendrinantis sovietinius rusiškumo ženklus, jo žvilgsnį apdoruoja emblemniai Rusijos atributai, anuomet „rodyti Europos scenose ir balaganuose“. Tai chaki uniformos, samovarai, balalaikos, išvietė su internacionaline širdele ir vėdinami šineliai, durtuvai, „speciališkai pagaminti ir pritaikyti revoliucijai ir civiliniam karui daryti“, bei gausybė pasenusių agitacinių plakatų, šūkių bei raudonų vėliavų (Savickio kelionės metu mirė Feliksas Dzeržinskis). Sukarintą visuomenę Savickis lygina su skruzdėlynu („jų bendruomenė didelė ir stipri“); kolektyvizmą ir masiškumą regi kaip kinematografinį komedijų triuką: mažas automobilis sutalpina minią žmonių. Tai išorinis, „filmuojantis“ svetimtaučio žvelgimas. Beje, labai panašiai į Tuniso šiukšlynus (*Truputis Afrikos*) Savickis įsiveržė su „neme-luojančiu“ fotoaparatu, bet galų gale nusprendė, kad šis neprilygsta netarpiškai patirčiai. Fotoaparatas yra bejėgis užfiksuoti priemiesčių varlių kurkimą, tad nuo

tol antiturstiškas keliautojas pasitikėjo tik į „žmogaus piktąjį pakaušį įstatytais akimis“ (3, 158). Būtent toks žvilgsnis įsiskverbė į rusų sukarintą realybę. Politikuojančios prastuomenės fone keliautojas pastebi „menką“ detalę – po vagonu besišvarinančio žvirblio vaizdą:

Žvirblis ima šaltą dušą, bešokinėdamas balelėje [...]. Tokio abejutiškumo man neteko pirmiau matyti. Mažiausiai bodamas visų vagonė užrašų, nurodančių vagono gan imponantišką svorį, distancijos vietą ir remonto datą, jis maudosi ir gėrasi savo buitimi net nebesuspėdamas nupurtyti nuo savo sparnų šalto dušo. Tas rytmečio *dandy*. (3, 99.)

Žvirblis jam – asmeninio susitapatavimo figūra. Tai ištisa laikysenos programa žmogiškumą laužiančioje sistemoje, kurioje visi pasirinkimai, atrodo, veda į katastrofą. Stebėti, bet nepasiduoti nevalyvumui, tinguliui, nebyliai prievartai ir girtai apatijai, krentančiai į akis Leningrade. Žvirblio „rūpestis“ suduria dvi gyvenimiškas laikysenas. Pirmoji gimsta iš „natūralios“ gyvybės diktuojamos savisaugos bei civilizacijos poreikio, antroji – iš palaidų aistrų ir prievarta bei politiniais megalomaniškais projektais slopinamos valios kurti gyvenimo formą, rūpintis praeinančio laiko prasme:

Tinginių viešpatija. Kiekvienas, kad ir koks mašinistėlis ar studentėlis (kokarda), vaikšto apšepęs, nevalytas nuo pačios pirkimo dienos batais, retai kuris iš jų nusiskutęs. Bet galvoje tiek mirazų bei metodų, kaip „supuvusią Europą“ galutinai supūdyti *à la mode moscovienne*. (3, 100)

Leningradas, Savickio atkakliai vadinamas Peterburgu, apybraižoje primena psichiatrinę liginę. Civilizuoto pasaulio viešo gyvenimo normos čia paralyžiuotos. Viešą miesto gyvenimą diktuoja absurdiškas minios elgesys, masinis girtuoklių kliesesys, viešas maitinimasis, tuštinimasis ir glamonėjimasis. Visa tai išoriškai itin primena diogeniškąją laikyseną, tačiau neatitinka jos esmės. Rusijos žmogus, demonstruojantis gamtiškumą, jo nesuvokia kaip protesto prieš valdžios cinizmą. Tai ne sąmoningai elgesį modeliuojantis asmenybės gestas, kokį atlieka pasakotojo kaukės, o kolektyvinis svaigulys, virtęs anti-norma. Apybraižoje paaiškėja keliautojo tikslas – pamatyti „didelį eksperimentą“. Savickis, visai kaip kiti vakariečiai, keliavę į Europos politinei sanklodai egzotiškas Ameriką ir

Rusiją, patikrina savo kinišką anticivilizacinį manifestą. Jis keliauja tyrinėti komunistinės egzotikos, kaip rašė *Kelionėje per Lietuvą*, „pamatyti šėtono didybę“; „rusiškąjį nihilizmą“. Kritikavęs ir Vakarų šalių melagingumą, jis tačiau grįžta į kritikuojamą Vakarų civilizacijos nuobodulį su palengvėjimu, kad nepriklauso rusiškojo nihilizmo pasauliui, nepripažįstančiam įstatymų. Peterburgą Savickis mato kaip prisiminimų kapavietę, kaip namų griaučius prie Fontankos. Jaunystės dienų sentimentas visgi prasiskverbė į atsiribojusio keliaujančio *dandy* santykį. Šio įsiveržėlio į miesto minią poza siekia stebinti skrybėle, naujomis valizomis ir švaria apykakle, kuri vietiniams reiškia viena – „*Inostranec!*“. Atvangą Savickis rado Peterburgo architektūroje; ji yra istorijos tęstinumo, ikieksperimentinio rusiškumo prieglobstis, aristokratiškumo kvintesencija:

Kai aš žiūriu pro savo viešbučio langą į Petrapilio miesto centro namus, jie atrodo man tokie elegantiški, architektoniški, gražiomis linijomis, tarytum braižinius jiems kitados braižė skaisti aristokrato ranka. Aš jaučiu dar išlikusį šitokiame architektoniškume kvėpalų aromatą. (3, 113)

Vizualumas per lytėjimą perauga į „vidinę“ kvapo juslę (langas-architektūros linijos-aristokrato ranka-kvėpalų aromatas). Estetiškai skaitant praeitį signalizuojantį ženklą, prarasto vertingo pasaulio nostalgija veržiasi į „dabar“ veikiamas jusles. Cituotas elegantiškas sakinytis kaip reta „išduoda“ keliautojo siekinį, jo geidžiamą būdą būti. Kinizmas ir aristokratiškumas – du vieno reiškinio poliai. Savickio atsivežtinė vakarietiško kiniko laikysena, kad ir kardinaliai priešinga kalbamam „aristokratiškumui“, yra to paties žmogiško sąmoningumo išraiška. Tačiau iš sumuziejinto Leningrado-Peterburgo Savickio įgaliotasis subjektas spruko. Jis neištvėrė mieste, kuriame vietoj muziejine retenybe virtusios baltos apykaklės siūloma raudona *kasavarotkė*, o ermitažo gidai, „plaunantys“ darbininkų protus, atidžiai saugosi demoniškos *inostranco* šypsenos. Mat už jos slepiasi ne tik supratimas, kad muziejinis menas tėra pretekstas užvaldyti paskutinius žmogaus laisvės forpostus, bet ir trumputė iškalbinga pastaba: „Užtat brangiųjų akmenų ir carų regalijų ermitažas, su visais jo pasakiškais turtytais, dėl nežinomų man priežasčių uždarytas.“ (3, 112) Kaip ir lobynas, Rusijos žmogui uždaryta laimės galimybė, „svajonės zona“ – stebintys Suomijos sieną ir negalintys jos pereiti kartu su keliautoju mintija: „O laimė buvo taip arti!“ (3, 114)

„Nelemtas įprotis skaityti žmogaus buitį“

Kultūros ženkliškumą Savickis stebėjo kaip blogio šaltinį. Civilizuotų šalių reklamos kalba, manieros, interjerai, maisto ir aprangos būdai, turistinių bukletų propagandinė kalba, paminklų stilistinės konvencijos – visa tai pakliuvo į Savickio skeptiško žvilgsnio lauką. Rašydamas apie Jugoslaviją, pastebėjo: „Čia viskas kitaip. Dar nelakeruota. Nėra atvirlaiškio pigumo. Dar gyva gamta. O žmonių dar patinki iš kaimo. Iš kalnų nusileidžiančių. Tikrų sodiečių.“ (3, 276) Autorius tarsi visur matė ženkliškumo skleidžiamą suteptį, kaip apie ją rašė Paulis Ricoeuras: „Sutepties simbolis išlieka, įgaudamas vis alegoriškesnius pavidalus.“³⁰

Savickis, atrodo, priskiria kultūros ženklams šio „sutepties“ mito prigimtinę savybę ir šia prasme stoja į savotišką didaktinės elipsės poziciją. Jo įgaliojasis subjektas stebi, „rodo“, ironizuodamas komentuoja be komentaro. Sukuria tik formos „teismo“ foną, o pačią sprendimo galią dėl pažeistos skonio ir papročių pusiausvyros deleguoja skaitytojui, kaip tikisi, žinančiam „normą“. Į žinovų grupę Savickis neįtraukia prancūzų. Apybraižose stebisi, kad kitataučiai vis dar mąsto apie Prancūziją stereotipais, neatitinkančiais kelionėje patirtos tikrovės:

Aš nežinau, kur bus dingusi toji puošnioji, skonio pertekusi Prancūzija. Tokia, kokią mes ją visuomet esame linkę įsivaizduoti. [...] Kur čia nors kiek meno ar koks geros valios krislelis?

Ir taip toliau, ir taip toliau. Drabužių, baldų krautuvėse. Visur pigiausia ir bjauriausia tandeta. Kur tu, Prancūzija? (3, 247–248)

Rūbu, kosmetika, papuošalais ar galanterija pakeistas kūnas Savickio apybraižose ir dienoraščiuose šalia maisto tapo vos ne svarbiausia ženkliškumo pomete. Tik dienoraščiuose maistas iškeliamas į pirmą planą kaip gyvybės sąlyga. Kelionių apybraižose jis buvo tik gero skonio, egzotikos (kartais politiško, tautiško) atributas. Savickis *Atostogų* apybraižoje „Per sieną“ rūbą ir maistą pateikia kaip nacionalumo reiškėjus ir visuomenės hierarchijos požymius. Ironiją Savickis išskelia sudurdamas agitacinę politinę, kelionių vadovų ir reklamos bukletų kalbą:

30 Paul Ricoeur, *Egzistencija ir hermeneutika: Interpretacijų konfliktas*, sudarė, iš prancūzų k. išvertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 114.

Lietuva – romantizmo šalis. Lietuva – kryžių, vyties, senovės riterių, poezijos ir tikybos šalis. Nekalbant jau apie augmeniją ir grybus, mūsų poezijoje užėmusius tinkamą vietą. [...] Dabartinės lietuvių kartos darbas yra atitaisyti kitados mūsų išsijuosusių bajorų pridarytas klaidas. Ypač turint dabar Lietuvoje tiek politišku resursų: savo politinių partijų, savo įstaigų, valdininkų, šokinėjančių aplink savo valdžią, ir diplomatų, šokinėjančių po svetimų grindų parketus. Žodžiu, yra, ačiū Dievui, visas reikalingas šaliai ir tautai radikališkai pertvarkyti aparatas. Šiandie Lietuvoje įsigalėjo smokingas, nuo pat ryto ligi vakaro pokylio vilkimas. Mes pasidarėme ir savaimingi, ir originalūs. Kad jau vilkėti europiečio kostiumu, tad geriau nuo pat ryto. Mes paneigėme mūsų tradicinį surdutą, gelbėjusį mus tiek kartų seniau, vedybų, krikštynų ir pakasynų metu. (3, 33)

Aukštinamas „barbariškumas“ pasirodė apybraižų rinkiniuose *Truputis Afrikos* (1934), *Šiaurės kelionės* (1925, 1927), įsiveržė į pasakojimą kaip tiesioginė civilizacijos kritika. Keliaujantis subjektas apybraižoje „Truputis Afrikos“ akimirkai perleido savo stebėjimo galias „laukinei berberei“, kuri autobuse negali atsistebėti modernios prancūzaitės išvaizda. Berberę apibūdina sveikata ir nuoga oda. Jos vyras, žinodamas musulmoniškus papročius, Tunise ją verčia prisidengti veidą, nors jiedviem tai neįprasta. Išmokusi vienos atrodymo konvencijos, moteriškė sumaištauja prieš primestą išvaizdos sąlyginumą. Ji perima kitą, vakarietišką, laikyseną ir nusimeta „baltą nuometą“, nes mąsto apie moteriškumo, t.y. gamtiškumo, pradą, o ne politizuojantį visuomenės reikalavimą jį numalšinti: „Mes, susižvalgę su berbere, imame tyliai, vienas antrą suprasdami, kritikuoti moderniškąją Europos moterį ir juoktis.“ (3, 139)

Laukinės išminties, necivilizuotos kūno tiesos nostalgija Savickio kelionėse reiškiasi kaip kiniko panieka gyvenimo tuštybei ir sąlygiškumui, persmelkusiam visas socialumo pakopas. Savickio dokumentiniai tekstai leidžia pasekti, kaip tai reiškiasi individo ir tautos *aš-mes* lygmenyse per priešpriešą *mada-uniforma*. Dienoraštyje civilių skurdas asimiluoja karines uniformas. Karo ženklus tarsi ištirpina atsparesnės, gyvybiškai tvaresnės elgsenos. Karo deheroizavimas, eilinių karių ir civilių net ir priešiškosiose stovyklose tarpusavio supratimas iškėlė žmonių solidarumą kaip aukštesnę vertybę virš tautinių ir jėgos apraiškų. Šis solidarumas tarsi nebyliai konstatuoja: kare niekas nelaimi. Uniforminimo, prievartos reikšmes Savickis stebi ir vokiečių, ir prancūzų miestuose, jų sukultūrintoje gamtoje:

Medžiai Vokietijoje ir Prūsijoje kaip išmoksinti kareiviai ar sustatyti eilėmis statistai fotografuoti. Tokios pat ir girios. Tarytum laisvų medžių daugiau Europoje neliko, o vis sodinti, prižiūrėti, karpomi, lyg už pakarpų traukiami aukštyn. Visur tik pavyzdingos girios. (3, 169)

Maisto potemėje kritišką Savickio santykį reiškę frivoliškai skambantys nelietuviški maisto pavadinimai, anekdotiškai vaizduojamas apsileidusių padavėjų elgesys, kavinių, restoranų ir smuklių interjerai. Tačiau intymesnis, „vidinis“ skonio potyris peržengia pašiepiamo sąlygiškumo ribą. Mėgautis maistu ir vynu Savickiui būtina, kaip jo stebinčiajam kinikui būtina džiaugtis gyvenimu. Jau Kubilius pabrėžė, kad rašytojas dienoraštyje nuolat grįžta prie išlikimo kaip rūpesčio dėl maisto. Anot kritiko, valgis Savickiui tapo egzistenciniu klausimu, svarstomu su stoiska rimtimi. Palyginus tai su Gide'o ir de Beauvoir dienoraščiuose aptariamu valgiu, išryškėja prancūzų tradicijos gurmaniškas pasimėgavimas³¹. Vis dėlto ir Savickiui būdingas maisto žinovo skonis. Badmiriavimas „Ariogaloje“ neatšaukė gero raudono vyno, kuris buvo neproporcingai brangus. Vynu ir alyvuogėmis Savickis ypač didžiavosi, juos, kaip ir daržoves, ilgainiui pats ėmė tiekti savo stalui. Karo vargas neatšaukė ir lankymosi restorane ar kino teatre. Kad nutrauktų žemdirbišką rutiną, Savickių pora keisdavo ne tik vietą, bet ir persirengdavo nežemdirbių luomo drabužiais. Sotindamasis vien daržovėmis, Savickis surengdavo bičiuliams puotas, pralaužusias net ir karo išsekintų žmonių apatiją³². Visai kaip Kaune diplomatiniam korpusui, žiemą teatralizuotai rogėmis nuvežtam šiupinio valgyti į pakaunės viensėdį³³. Maisto rafinuotumo reikšmės karo metu diametraliai pakito, įprastas maistas (duona, mėsa) tapo svajojamu, o šventinis (vynas) – dažnai vartojamu. Susilaikymas, pasninkavimas badmiriaujančiam „Ariogalos“ darbuotoliui tapo kasdiena, priešingai prabangaus diplomato gurmano prisiminimams iš Paryžiaus ar Romos (vien šašlyko gaminimo stebėjimas Tunise – išsisa gomurio dramaturgija!): „Susikaupti ir prisiminti, kad gyvenimas – kančia, mes restorane šiandien valgome tik su pasninku. Bet užtat tiekis patiekalų: *Gnocchi á la Romaine*, puiki žuvis ir obligatoriški *fromage et fruits*. Pasninkauti tai pasninkauti!“ (3, 165)

Dienoraščiuose aprašomas maistas labiau panėšėjo į kelionių apybraižų lietuvišką „paradizą“ – Palangos Kurhauze rūkančio padavėjo pelenų prikrestus

31 *Jurgis Savickis*, p. 36.

32 Jonas Aistis, in: *Apie Jurgį Savickį*, p. 102.

33 *Ibid.*, p. 92–93.

pietus iš „trijų bliūdų“. Šunienos dešros (dienoraštyje keliais sakiniais užfiksuoti ir Savickio kačių dingimai, mat riebios buvusios) ir Savickio pasibjaurėjimo pelnę kaulai sriubai neaplenkė eksdiplomato virtuvės. Bet už jo legendinio stalo vaišinosi ne tik pasaulio išrinktieji. Pagarbiai Savickis sodino ir atstumtuosius – jo ūkelyje dirbusius vokiečių belaisvius. Visi, ir šeimininkas, ir „pirktos dūšios“, toli nuo namų šventė Kūčias, sutvirtindami karo paneigtą žmogaus orumą. Tai komunikacijos priėmimas, kūniško susitapatinimo ženklas. Pasakotojo ironijos čia neliko. Taigi rūbo ir maisto ženkliškumas Savickiui nebuvo vienodai „suteptas“. Bendras valgis ir gėrimas – dalijimasis gyvybe – jam yra svarus. Tai ne *puota karo metu*, o greičiau atnašavimas žmogaus dieviškumui. Vėl susiduriame, šįsyk netiesiogiai, su gyvybės kultu Savickio pasakojime.

Šventiškumas (puota ir išeigos rūbai bei skoningas interjeras) ir kelionės kaita Savickiui tapo vidine pastanga švęsti gyvybę. Tai itin primena filosofo Merabo Mamardašvili prustišką apibendrinimą: „gyvenimas yra pastanga laike.“³⁴ Mamardašvili pastebėjo, kad gyvybės aktą (vidinį, aštrios sąmonės aktą) galima išreikšti tiek melagingai, kartojant svetimų patirčių formules be turinio, iš kurio jos buvo išvestos, tiek ir autentiškai, asmeniškai, suvokiant jų turinį. Abiem atvejais naudojamos tais pačiais žodžiais, ženklais. Savickis kelionėse ir Ariogaloje buvo susitelkęs kaip tik į patirtą gyvybingumą. Jis sąmoningai fiksovo pastangą gyvybei, stengėsi palaikyti sąmonės aštrumą, nepriklausomybę nuo civilizacijos ir politikos primetamų stereotipų.

Išvados

Kelionėse Savickio keliaujantis subjektas stebėjo pasaulį kaip antropologas ir menininkas, *dendi* ir diplomatas viename asmenyje. Jose dvilypuoja keliaujančio diplomato ir kiniko laikysenos. Kelionių apybraižose lygindamas Lietuvą su kitomis šalimis, keliautojas svarstė jos civilizacinį atsilikimą ar pranašumą. Savickis sudarė nebylią sutartį su adresatu, kuris irgi „žino normą“, „turi gerą skonį“ manieroms, aprangai, maisto vartojimui, jaučia pasaulio ženkliškumo sąlygiškumą ir tuo jausmu vadovaujasi. Civilizuotas ir laukinis pasauliai keliaujančiam subjektui pasiro-

³⁴ Мераб Мамардашвили, *Психологическая топология пути*, Санкт-Петербург: Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 1997, p. 7–8.

do kaip ženkliskumo kūrimo ir jo sąlygiškumo išbandymo scena. Dienoraštyje atsiranda ne tik skonio žinovų solidarumas, bet ir pasakotojo-liudininko misija, nukreipta į ateitį, skirta istoriją modeliuosiančiam ateities skaitytojui. Pasakotojas čia rūpinasi formuoti projekciją į ateities bendrabūvio „normą“. Jis perspėja ateities skaitytoją apie istorijos mechanizmus, lėmusius žmonijai pražūtingą situaciją. Savickis dienoraštyje ėmėsi politinių pranašysčių, ne kartą svarstė Europos susivienijimo idėją ir jai būtiną savivaldos principą kaip „mažųjų“ tautų gintį. Pasaulio išlikimo šansą siejo su moralios politikos svajone. Dienoraščio pasakotojas – atsakingas už istorijos galingųjų užkulisinius žaidimus. Jame pasakotojas ne tik demonstuoja pasaulio melagingą ženkliskumą, bet ir prisiima už jį atsakomybę kaip vienas to ženkliskumo kūrėjų. Jis ne deleguoja dieviškam lėmėjui išpareigojimą keisti žmonijos likimą teatro scenoje, o prisiima jį kaip liudininkas ir dalyvis.

The Gesture of Diogenes in the Diary and Travel Essays by Jurgis Savickis

Summary

The paper presents the analysis of the diary *Žemė dega* (*The Earth is on Fire*) and travel essays by Jurgis Savickis (1890–1952), a distinct innovator of Lithuanian literature and a diplomat in various European countries. It claims that Savickis' protagonist observed the world in his trips as an anthropologist and an artist, a dandy and a diplomat all in one. He made an unvoiced agreement with someone who “knows the norm” of behaviour, “has a good taste” and compared Lithuania with other countries, considering its backwardness and advantage in the framework of civilization. In his diary Savickis wrote down a number of prophecies and considered the idea of Europe's unity and of its self-governance principle as a security precondition for “small” nations. He linked the chance of the world's survival with the dream of moral policy. The narrator discloses a false symbolism of the world, feels responsible for the backstage games of history, and instead of delegating the obligation of changing the destiny of humankind to God, he takes it over as a witness and participant.

Key words: diary, travel essay, Jurgis Savickis, travelling subject, kynicism, irony.
